
Kontrola strategických zbraní po skončení studené války

Stefan Aubrey

Čtyřicetileté období studené války bylo v roce 1990 ukončeno nekrvavou cestou re-unifikací Německa v rámci jeho hranic z roku 1945. Téměř od posledních fází druhé světové války až do pádu berlínské zdi ke konci roku 1989 proti sobě stály těžce vyzbrojené vojenské bloky podél „železné opony“, připravené bojovat proti sobě v rámci třetí světové války. To, co činilo vyhlídky případného možného konfliktu mezi Spojenými státy a Sovětským svazem tak strašnými, bylo široké spektrum pravděpodobné vzájemné výměny jaderných úderů, ať již na strategické, nebo taktické úrovni. Přestože pojem výměny strategických úderů automaticky vyvolával vizi jaderné katastrofy a apokalypsy, měly by i „drobné“ jaderné údery vedené taktickými prostředky v regionech, v nichž by byly použity (řekněme v hustě obydlené západní Evropě), účinky strategického charakteru. Přesto však supervelmoci během tohoto období hrozby, konfrontace a nepřátelství pouze jednou stanuly na samé hranici takového konfliktu, a to v období kubánské raketové krize v říjnu 1962.

Navzdory některým okamžikům vystupňovaného napětí během studené války se Spojené státy a Sovětský svaz po období kubánské raketové krize dokázaly společným úsilím vyhnout vzájemné konfrontaci.

V současném období, kdy vlivem odstranění Sovětského svazu jako jednoho z protagonistů této hry dospěly vzájemné bipolární vztahy supervelmocí jako protivníků ke svému konci, se jako jediné a největší ohrožení stability a bezpečnosti v mezinárodním měřítku jeví nekontrolované pronikání jaderných zbraní a systémů jejich nosičů do nástupnických republik bývalého Sovětského svazu a do rozvojových zemí.

Historický přehled

Ke konci druhé světové války měly USA monopol v oblasti jaderných zbraní. V té době měly tyto zbraně vyzkoušeny. Jejich použití proti Hirošimě a Nagasaki v srpnu 1945 znamenalo jejich první a dosud jediné nasazení na nepřátelském válečném poli. S vědomím, že tento monopol nemůže trvat nekonečnou dobu, předložily USA na počátku roku 1946 Baruchův plán, na jehož základě měly být za účelem prevence jejich pronikání dány veškeré jaderné materiály a technologie pod mezinárodní kontrolu. Sovětský svaz však tento plán odmítl. Brzy bylo zřejmé, že díky vlastnímu úsilí byl výzkum v oblasti jaderných zbraní na tehdejší dobu na značně pokročilé úrovni. Selhání Baruchova plánu přimělo americké legislativní činitele uzákonit v roce 1946 McMahonův zákon, zakazující export jaderné techniky a materiálu. Navzdory tomuto úsilí byly během následujících 18 let jaderné zbraně testovány ve čtyřech dalších zemích: v Sovětském svazu v roce 1949, ve Velké Británii v roce 1952, ve Francii v roce 1960 a v Číně v roce 1964. Kromě toho byly v dalších zemích zahájeny výzkumy v oblasti jaderných materiálů a technologií, využívaných pro civilní účely. Touto skutečností byly USA znepokojeny, protože uvedené výzkumné činnosti lze velmi snadno transferovat na výrobu tříděného štěpného materiálu, potřebného pro výrobu zbraní.¹

V rámci úsilí části vlády USA o oddělení vojenského výzkumu štěpného materiálu od výzkumu prováděného pro čistě mírové účely přednesl v prosinci 1953 prezident

Eisenhower řeč – Atomy pro mír. Jejím posláním měla být pomoc státům nevlastnícím jaderné technologie při vývoji vlastních mírových jaderných programů v případě, že by jaderné zbraně přiznaly. S podobným záměrem byla jako samostatná agentura v rámci OSN založena v roce 1957 Mezinárodní agentura pro atomovou energii – IAEA (International Atomic Energy Agency). Tato agentura má pomáhat státům při rozvoji mírových jaderných programů a současně monitorovat a ověřovat, že tyto materiály a technologie nejsou využívány pro výrobu vojenských štěpných materiálů. Role IAEA se bohužel velmi ztížila následkem značného vzájemného prolínání jaderných technologií, používaných jak pro vojenské, tak civilní účely, například v zařízeních na výrobu obohaceného uranu a plutonia. Tato zařízení jsou schopna produkovat tříděný materiál pro výrobu štěpných zbraní. Protože technologie tohoto typu získává stále víc států, stává se způsob monitorování a rozlišení prostředků využívaných pro mírové účely a prostředků konvertovaných na jiné použití pro IAEA stále obtížnější.²

V roce 1965 byla zahájena série jednání o smlouvě zabráňující šíření jaderných zbraní. V červnu 1968 podepsaly USA, SSSR, Velká Británie a 59 států nevlastnících jaderné technologie Smlouvu o nešíření jaderných zbraní – NPT (Nuclear Non-Proliferation Treaty). Od té doby se jejími signatáři stalo dalších 75 států. Signatáři této smlouvy se zřikají vývoje a získávání jaderných zbraní výměnou za sdílení jaderných technologií pro mírové účely se státy vlastnícími tyto prostředky. Tím dávají najevo svůj úmysl prevence šíření štěpného materiálu, výzkumů v oblasti zbraní a výroby technologií. Státy vlastníci jaderné zbraně se zavazují k tomu, že budou usilovat o ukončení závodů v jaderném zbrojení.³ Smlouva NPT nenastolila však otázku nosičů těchto zbraní.

Pravděpodobně větší význam než výčet signatářských států má seznam států, které dosud smlouvu nepodepsaly. Mezi těmito státy je Čína, Izrael, Pákistán, Severní Korea a Jihoafrická republika. Smlouva NPT má být revidována v roce 1995, kdy bude většinou hlasů rozhodnuto, zda bude mít prodlouženou platnost na dobu určitou či neurčitou, anebo zda bude úplně zrušena.

Kromě zmíněných režimů mezinárodní kontroly jaderných zbraní je kontrolní režim smlouvy START založen na čtyřech desetiletích zkušeností s formulováním regulí pro strategické zbraně. Klíčové smlouvy lze v tomto časovém měřítku sesumarovat následovně: v roce 1963 Smlouva o horké lince, usilující o snížení rizika vzájemné výměny jaderných úderů pramenících z nehody, chybného výpočtu, nebo překvapujícího úderu, v roce 1963 Smlouva o zákazu omezených zkoušek, zakazující jaderné zkoušky v atmosféře, pod vodní hladinou a v otevřeném vesmíru, kterou podepsalo 116 států, v roce 1968 Smlouva o nešíření jaderných zbraní – NPT, v roce 1972 jednání o omezení strategických zbraní – Smlouva o obraně proti balistickým střelám – SALT I ABM (Strategic Arms Limitation Talks / Anti-Ballistic Missile Treaty), v roce 1972 prozatímní dohoda o smlouvě SALT, v roce 1979 smlouva SALT II, v roce 1987 Smlouva o omezení jaderných zbraní středního doletu – INF (Intermediate Nuclear Forces) a Smlouva o omezení strategických zbraní – START (Strategic Arms Reduction Talks). Za nejdůležitější v této oblasti je považována série bilaterálních rozhovorů mezi USA a bývalým Sovětským svazem, uskutečněných v období mezi podpisem smlouvy SALT a START. Během těchto rozhovorů byly projednány a dohodnuty konečné počty jednotlivých položek. Tyto zahrnovaly omezení počtu nosičů i bojových hlavic.⁴

Smlouva SALT I ABM z roku 1972, která byla pozměněna v roce 1974, omezila protiraketové systémy na každé straně na celkem 100 odpalovacích zařízení a střel. Prozatímní smlouva SALT II z roku 1972 byla bilaterální smlouvou mezi USA a SSSR s dobou platnosti pět let. Byla vypracována za účelem zmrazení počtu odpalovacích zařízení strategických balistických střel na stav v roce 1972 s tím, že smluvní strany souhlasí s monitorováním na základě souhlasu stálé konzultativní komise.⁵

Smlouva SALT II byla bilaterální, ale neratifikovanou smlouvou mezi USA a SSSR, která stanovila maximální počty strategických útočných systémů a podsystémů, ukládající kvalitativní dodržování existujících a budoucích strategických systémů. Specifikace

této smlouvy mimo jiné zahrnovaly maximální celkové počty následujících položek: 2 400 jednotek strategických nosičů (mezikontinentální balistické řízené střely, balistické střely odpalované z moře a strategické bombardéry), 1 320 jednotek nosičů a těžkých bombardérů vyzbrojených střelami s plochou dráhou letu dalekého dosahu, 1 200 jednotek řízených střel vyzbrojených vícenásobnými samostatně naváděnými jadernými hlavicemi a 820 jednotek pozemních mezikontinentálních balistických řízených střel vyzbrojených vícenásobnými samostatně naváděnými jadernými hlavicemi. Souhlas s uzavřením smluv SALT I a SALT II byl založen na monitorování prostřednictvím národních technických verifikačních prostředků a využití stálé konzultativní komise pro řešení problémů dotýkajících se smlouvy. V roce 1986 USA své závazky vyplývající ze smlouvy SALT II vypověděly.⁶

Smlouva o omezení jaderných zbraní středního doletu z roku 1987 byla bilaterální smlouvou, která zavazovala smluvní strany k omezení počtů všech jaderných střel středního a krátkého dosahu, příslušných odpalovacích zařízení, operačních základen a zabezpečovacího zařízení za účelem vynucení zákazu zkoušek a výroby těchto střel a odpalovacích zařízení na celém světě. Smlouva, v jejíž souvislosti byla ustavena zvláštní verifikační komise pro zajištění jejího dodržování, stanoví pět typů inspekcí na místě a další spolupůsobící prostředky.⁷

Platnost smlouvy SALT II byla přerušena poté, kdy ji USA odmítly předložit k přímému jednání a hlasování v Senátu v roce 1986, v důsledku zhoršujících se americko-sovětských vztahů ke konci Carterovy a za Reaganovy administrativy.

Colin Gray nám poskytuje možnost hlubšího nahlédnutí do historických zkušeností souvisejících s kontrolou zbrojení, které jsou navrhovány. Za prvé: cesta kontroly zbrojení je schůdnější v období slabě postřehnutelné hrozby, ale kdy má politické prostředí antagonističtější charakter. Za druhé: jakákoliv kontrola zbrojení (kde se symptomy nepřátelství spíše projevují, než jsou zakořeněny) a nástroje politiky (spíše než politiky samé) nemusí nutně vést ke snížení rizika vypuknutí války, ale mohou poškodit omezující účinky v případě konfliktu. Za třetí: existuje určitý vztah mezi politickým smyslem a agendou kontroly zbrojení a vojenskými taktickými a strategickými požadavky, které ne vždy vzájemně korelují. Tím je řečeno, že legislativní experti nejsou vždy ochotni financovat zbraňové systémy, jež by v pozdější době mohly být v důsledku politické agendy určeny ke zrušení, nezávisle na tom, zda skutečně jsou či nejsou vojensky potřebné. Za čtvrté: tak jako v případě Německa a Japonska ve 30. letech a Sovětského svazu v 70. a 80. letech tohoto století se spolehlivé státy po dodržení smluv o kontrole zbrojení cítily podvedeny.⁸

Kontrola zbrojení není sama o sobě jen východiskem, ale představuje rovněž prostředek pro zvýšení národní bezpečnosti. V září 1991 oznámil prezident Bush sérii jednostranných iniciativ v oblasti jaderných zbraní (včetně omezení počtu amerických taktických jaderných prostředků odpalovaných ze země). Tyto iniciativy zahrnovaly odstranění a rozmontování veškeré jaderné dělostřelecké munice a bojových hlavic balistických střel krátkého dosahu se současným uchováním vzdušných nosičů. Zároveň prezident oznámil úmysl stáhnout veškeré taktické jaderné zbraně z bojových lodí a poprvé za téměř 40 let byly letouny námořnictva, umístěné na pozemních základnách, a strategické bombardéry vyjmuty ze stavu 24hodinové pohotovosti. Poprvé v období po druhé světové válce byla nastolena nová éra v oblasti kontroly zbrojení. Dvě supervelmoci přistoupily jednostranně ke snížení, redislokaci a restrukturalizaci svých arzenálů s očekáváním, že ten druhý bude jejich kroky následovat.⁹

Bez ohledu na to, jaké verifikační prostředky jsou implementovány, bude dlouhý proces úsilí o stažení sovětských zbraní z oblastí jejich dislokace do centralizovaných a kontrolovatelných míst a jejich bezpečné uskladnění na ruském území pravděpodobně protahován. V SNS přetrvávají jednak interní politické překážky, jednak se projevuje nedostatek fyzických skladovacích míst, kam by tato jaderná munice měla být přemístěna. Během své návštěvy Capitol Hillu v říjnu 1991 žádal zástupce ministra sovětské jaderné

energetiky a průmyslu Viktor Michajlov americký Kongres o 200 mil. \$ na výstavbu skladovacích kapacit pro bojové hlavice a o dalších 500 mil. \$ na výstavbu nových zařízení pro skladování plutoniových komponentů z rozmontovaných zbraní.¹⁰

Ukrajinská vláda, která ještě na počátku roku 1993 zadržovala na svém území sto sedmdesát strategických bojových hlavic, požádala USA o finanční pomoc a o mezinárodní záruky jako podmínku pro podepsání smlouvy START a o přesun bojových hlavic na území Ruska. Podle lisabonského protokolu se mají do sedmi let Ukrajina, Bělorusko a Kazachstán stát bezjadernými zeměmi. Jsou potíže s demontáží raket a především s likvidací nukleárních náloží. Začátkem roku 1993 se proslýchalo, že některé nukleární nálože na ukrajinském území jsou kvůli špatné údržbě v nebezpečném stavu. Ukrajina prý uvažuje i o tom, že by mohla uran a plutonium z náloží použít k výrobě elektřiny, což by však vyžadovalo obrovské investice.

Politika národní bezpečnosti USA

Před zahájením analýz současného procesu smlouvy START a iniciativ ze srpna 1991, vytvořených vedoucími představiteli USA a bývalého Sovětského svazu, bude vhodné nejprve přezkoumat vyhlášenou politiku Bílého domu, týkající se strategie národní bezpečnosti ve smyslu kontroly strategických zbraní. V dokumentu Strategie národní bezpečnosti USA z roku 1991 byla potvrzena potřeba, aby ozbrojené síly USA byly schopny splnit následující požadavky: zajistit strategické odstrašení, prociťovat předsunutou přítomnost v klíčových oblastech, účinně reagovat na krize a udržet si schopnost přestavby sil v případě nutnosti. Potvrzením faktu, že možný nepřítel, jemuž bude třeba čelit v novém uspořádání světa, nebude tradiční sovětský nepřítel z dob „zlého impéria“, prezident Bush zdůraznil pokračující potřebu spolehnout se na vojenskou sílu USA jako na zdroj dodávání odvahy a základů globální bezpečnosti. Pro účely odstrašení regionálních hrozeb a jako odezvu na krize vzniklé na kterémkoliv místě na světě bude třeba vytvořit síly složené z vysoce mobilních a dalších jednotek, vyzbrojených spolehlivými a maximálně flexibilními zbraněmi.¹¹ Politické cíle Clintonovy administrativy zřejmě nebudou příliš odlišné.

Teorie odstrašování, tradičně založená na koncepci racionálního poznání účastníků a uvědomění si následků konfrontace, musí být revidována za účelem uvážení hrozby, přicházející ze strany států a jejich vůdců neuvědomujících si tato rizika jako tzv. „iracionálních účastníků“. Aby bylo možné čelit tomuto zpětnému působení, musí být dislokovány jaderné i nejaderné zbraně. Jako takové musí být strategické jaderné síly i další jaderné prostředky, které nemají strategické určení, udržovány z mnoha různých důvodů. Zastarávající systémy (jako například řízené střely LANCE a jaderná dělostřelecká munice) jsou vyřazovány z výzbroje, avšak v rámci udržení flexibility musí být zavedeny do výzbroje bezpečnější a spolehlivější nejaderné zbraně s nízkými náklady a s vysokou přesností, schopné dosažení cíle vzdušnou cestou, politicky akceptovatelné spojenci, schopné přežít a po všech stránkách dostupné.¹² Přesto se tato varianta jeví jako politicky zcela neatraktivní jak pro tuzemskou sféru, tak pro spojence Spojených států.

V návrhu dokumentu Národní vojenské strategie pro 90. léta, vydaném v lednu 1992, zmapoval předseda spojeného výboru náčelníků štábů generál Colin Powell strategickou situaci ve světě po skončení studené války, hlavní úkoly a odpovědnosti USA a možnosti strategické volby.

Skončení studené války způsobilo hluboké změny v mezinárodním ovzduší. Nejvýznamnější z těchto změn byl rozpad bývalého Sovětského svazu. Rozpuštění takové země a následné vytvoření nejméně tří nových jaderných mocností kromě Jelcinova Ruska (Kazachstán, Bělorusko a Ukrajina) přimělo Spojené státy k přeorientaci rozsahu jednání o svých zbrojních potenciálech a ke snaze o zavedení kontroly nad nimi a zabránění jejich pronikání.

Odmítnutí (preferované) tradiční sovětské hrozby ve smyslu jaderného protivníka

změnilo povahu analýzy hrozby jako výchozího bodu pro plánování struktury strategických sil. Zatímco další preferovaní strašáci jako severokorejský Kim-Ir-Sen a irácký Saddám Husajn se stále rysují nejasně, nezaujímají pozici takového kvalitativního či kvantitativního typu jaderné hrozby, jakou zaujímal bývalý Sovětský svaz a jeho nástupnické státy. Nejzávažnější hrozbou současné doby je hrozba nejistoty a nestability.

Ve smyslu dokumentu Národní vojenské strategie lze identifikovat vybrané cíle a národní zájmy. Klíčovým zájmem zůstává přežití Spojených států jako svobodného a nezávislého státu se svým systémem hodnot, institucemi a jistotami lidí. Proto bude proti jakékoliv agresi, která by mohla ohrozit bezpečnost Spojených států a jejich spojenců, použito odstrašení. Jestliže toto odstrašení selže, pak bude agrese potlačena ozbrojeným střetem ve smyslu příznivém pro Spojené státy.¹³

Stejně jako opatření proti konvenční a jaderné hrozbě je zájmem Spojených států zvyšování stability pokračováním spravedlivé a ověřitelné kontroly zbrojení. To zahrnuje modernizaci strategických sil USA jako odstrašujícího prostředku a vývoj systémů na obranu proti omezeným útokům balistických střel. Současně je třeba hovořit o prevenci proti pronikání zbraní hromadného ničení a jejich nosičů do nepřátelských zemí.¹⁴

Nedávná jednání o kontrole zbrojení a jednostranné odzbrojovací iniciativy poskytují nástroje pro reálné snížení jaderných arzenálů. Nicméně pouhé počty jsou obrovské; v případě bývalého Sovětského svazu se jedná o 27 000 jednotek. Politická a bezpečnostní nestabilita v současném SNS způsobuje nejisté vyhlídky na budoucnost patřičného uspořádání těchto zbraní. Ve světle této nestabilní situace a rovněž hrozby ze strany států jako Severní Korea a Irák, vyvíjejících své vlastní jaderné programy, je pro USA kritikou prioritou ve vojenské oblasti udržovat spolehlivé a moderní prostředky strategického odstrašování. Jakékoliv věrohodné odstrašení si vyžaduje výstražný systém, moderní jaderné síly a mechanismus pro realizaci pružné odvety.¹⁵

Hrozba, pramenící z globálního pronikání balistických řízených střel a jejich možného náhodného odpálení a vycházející z politického neklidu, se stává stále aktuálnější. Z důvodu existence této hrozby přeměřovala Bushova administrativa program SDI na program, poskytující systém globální ochrany proti omezeným útokům – GPALS (Global Protection Against Limited Strikes). Tento systém poskytuje výhodu ochrany Spojeným státům, jejich předstunutým jednotkám a spojencům, nacházejícím se v blízkosti problémové oblasti, proti omezeným útokům vedeným balistickými řízenými střelami. Systém GPALS by měl být založen na podobném technologickém systému jako SDI, ale co do rozsahu menší a méně nákladný než nasazení, původně projektované pro SDI.¹⁶

Smlouva START I

Smlouva o omezení strategických zbraní (START) z července 1991 stanovila horní hranice počtů pro americké a sovětské síly. Ve smlouvě je zahrnuto 17 článků, v nichž tyto dvě velmoci souhlasí se snížením a omezením svých strategických zbraní. Pokrývá oblasti stanovení počtů, pravidel pro sčítání, odstranění systémů, verifikace a inspekce, spolupůsobilých opatření, vytvoření Společné komise pro vzájemné vyhovění a inspekce (JCIC) a různých administrativních postupů. Základní opatření této smlouvy byla určena k celkovému snížení strategických zbraní, uskutečňovanému během tří fází v období sedmi let po započetí doby její platnosti. V hlavních oblastech zahrnovala smlouva START I tyto maximální počty: 1 600 strategických nosičů, 6 000 bojových hlavic, 4 900 balistických bojových hlavic, 1 540 bojových hlavic nesených na celkově 154 sovětských mezikontinentálních balistických střelách (SS-18) a 1 100 bojových hlavic na mobilních mezikontinentálních balistických střelách.¹⁷

Ve společném americko-sovětském prohlášení ke smlouvě START I dne 1. června 1990 byl stanoven všeobecný účel jednání takto: „... usilovat o snížení svých strategických útočných zbraní cestou důsledného zvyšování strategických schopností. Během nových jednání se obě strany shodly na položení důrazu na zřeknutí se úmyslu použít

jaderného úderu jako první, na snížení koncentrace bojových hlavic na strategických nosičích a upřednostnění systémů s vysokou schopností přežití.

Obě strany budou zvláště usilovat o přijetí opatření ke snížení koncentrace bojových hlavic na strategických nosičích jako celku, včetně přijetí opatření vztahujících se k otázkám těžkých střel a mezikontinentálních balistických střel vyzbrojených vícenásobnými samostatně naváděnými hlavicemi.¹⁸

Smlouva byla úmyslně sestavena tak, aby umožňovala modernizaci nových systémů-nosičů směrem k využívání takových prostředků, které pro svůj pohon potřebují vzduch. Teoreticky jsou tyto prostředky v důsledku doby potřebné pro dosažení zamýšleného cíle považovány za bezpečnější než mezikontinentální balistické střely. Výjimku tvoří sovětské střely SS-18, které jsou schopny úderů na cíle v USA do 30 minut po odpálení. Počet těchto střel byl snížen na základě této smlouvy na 154 jednotek s omezením užitečného nákladu na 10 samostatně naváděných hlavic na jednu jednotku. V souvislosti s otázkou střel SS-18 souhlasila sovětská strana v dopise přiloženém ke smlouvě s odstraněním dvaadvaceti odpalovacích zařízení střel SS-18 ročně po dobu následujících sedmi let až do dosažení stanovené hranice.¹⁹ Celkovým výsledkem smlouvy START I bylo i to, že zbrojní arzenály USA a nástupnických států bývalého Sovětského svazu, vlastnících jadernou výzbroj, byly sníženy pouze na úroveň zhruba odpovídající úrovni roku 1982, kdy jednání o smlouvě START byla formálně zahájena.²⁰

Puč v Moskvě

Když 18. srpna 1991 oznámily zprávy pokus o puč v Moskvě, nestačil na smlouvě START ještě ani uschnout inkoust. Po méně než čtyřech dnech svého trvání skončil puč neúspěšně a v podstatě jen přispěl k urychlení sociálních a politických změn a ke konečnému kolapsu Sovětského svazu. Toto drama posloužilo zároveň ke zvýraznění ústřední role kontroly zbrojení supervelmocí v období po skončení studené války. Někteří Gorbačovovi oponenti z řad pučistů ostře kritizovali Smlouvu o konvenčních ozbrojených silách v Evropě a START jako ústup Sovětského svazu z pozice globální přítomnosti za Gorbačovovy vlády.²¹

Po selhání převratu prezident Bush nevyčkával dlouho s oznámením ochoty USA k realizaci jednostranného snížení počtu amerických jaderných zbraní na zemi, na moři i ve vzduchu, čímž změnil jaderné politiky supervelmocí, trvající několik desetiletí. Ve svém prohlášení nejen citoval dramatické změny, uskutečněné v Sovětském svazu, ale zároveň vyhlásil připravenost USA k podniknutí jednostranných kroků vedoucích k vytvoření méně nebezpečného světa.

Ve svém dvacetiminutovém televizním projevu prezident Bush oznámil své bezprostředně předcházející nařízení k celosvětovému stažení veškerých taktických jaderných zbraní (krátkého dosahu) USA (přibližně 5 000 jednotek) a jejich zničení a odstranění veškerých střel s plochou dráhou letu vyzbrojených jadernými hlavicemi z ponorek a hladinových plavidel. Mimoto měly být vyjmuty ze stavu pohotovosti veškeré strategické bombardéry a jejich jaderná munice uskladněna. Prezident rovněž zrušil stav pohotovosti všech mezikontinentálních balistických řízených střel dalekého dosahu MINUTEMAN II (s celkem 450 bojovými hlavicemi), plánovaných na základě smlouvy START ke stažení z operační služby. V oblasti vývoje nových zbraňových systémů oznámil prezident svůj úmysl zrušit programy na umístění střel MX na kolejová odpalovací zařízení, programy výroby mobilních střel MIDGETMAN a pro vývoj a výrobu prostředků nahrazujících útočné střely krátkého dosahu SRAM-T (Short Range Attack Missile). Za účelem zavedení přímějšího velení nad jadernými zbraněmi nařídil rovněž převedení veškerých strategických sil USA do podřízenosti jednomu veliteli, čímž zlikvidoval stávající strukturu odděleného velení letectva a námořnictva nad prostředky a systémy majícími prakticky shodné určení. Tímto krokem by nejen byla snížena duplicita v úkolech uvedených druhů ozbrojených sil, ale i připravena cesta pro pozdější snižování zbrojního potenciálu.²²

Navzdory široké povaze uvedených snižovacích kroků navrhovaných prezidentem Bushem se tyto dotkly pouze části strategického arzenálu USA. Nedotčeny a nezměněny zůstaly bombardéry B-2, stárnoucí B-52 nesoucí celkem 2 418 bojových hlavic a bombardéry B-1B s dalšími 1 520 bojovými hlavicemi. Přes svoji grandióznost a historický význam, kterým prezidentovy návrhy působily, měly z velké části jen symbolickou a politickou povahu a nepředstavovaly oslabení obranných ani útočných schopností USA. Více než 5 000 taktických jaderných zbraní, které měly USA rozmístěny po celém světě, bylo nadbytečných a zastarávajících a mělo příliš omezený dosah na to, aby mohlo být nadále používáno v Evropě. Jejich odstranění je vlastně ospravedlňující reakcí na dlouhotrvající naléhání evropských spojenců na stažení těchto zbraní z Evropy. Dne 8. října bylo oznámeno, že ministři obrany členských států NATO schválí plán na odstranění přibližně 700 jednotek jaderných zbraní dopravovaných na cíl vzdušnou cestou, které jsou z kategorie zbraní dříve nezmiňované v návrzích prezidenta Bushe ke snižování počtů jaderných zbraní. Zrušení stavu pohotovosti strategických mezikontinentálních balistických střel a bombardérů má smysl, protože hrozba překvapujícího ruského úderu je v tomto směru velmi vzdálená.

Odpovědí ze strany sovětského prezidenta Gorbačova bylo vyhlášení, v němž se nejen ztotožnil se všemi iniciativami v oblasti předcházejících návrhů prezidenta Bushe, ale navíc k nim přidal několik vlastních. Mezi nimi byl i návrh na jednání o postavení pozemních mezikontinentálních balistických řízených střel vyzbrojených vícenásobnými samostatně naváděnými jadernými hlavicemi mimo zákon.

Jako téměř poslední výkon prezidentského úřadu navštívil George Bush Moskvu, kde podepsal spolu s prezidentem Jelcinem smlouvu START II. Ovšem její ratifikace bude obtížná, především v ruském parlamentě. Tato smlouva redukuje počet strategických nukleárních hlavic na stav 60. let. Rusko se vzdává převahy v počtu raket majících základnu na pevnině. Plánovaná redukce: stav v roce 1990 – USA 12 646, SSSR – 11 012; stav podle START I – USA 8 566, Rusko – 6 153; stav podle START II – USA 3 500, Rusko – 3 000. Důležité je to, že START II předpokládá úplné vyřazení řízených střel vyzbrojených vícenásobně samostatně naváděnými hlavicemi.

Jaderné hrozby v období po skončení studené války

Spojené státy a jejich strategické síly musí být schopny přežít útoku „z jasně modrého nebe“ nezávisle na původci útoku. Poměrná jednoduchost studené války naučila Spojené státy, že jejich hlavním nepřítelem a strategickou hrozbou byl komunisty vedený Sovětský svaz a tradiční přijetí této jednotné strategické hrozby usnadňovalo obranu proti ní. Roztříštění sovětského impéria s více než 27 000 bojovými hlavicemi rozdělenými mezi čtyři suverénní republiky a pronikání štěpného materiálu, technologií na výrobu jaderných zbraní a nosičů využívajících pro svůj pohon vzduch i balistických střel je nyní v takovém stavu, že USA jsou zranitelné útokem několika potenciálních protivníků.

Největší potenciální hrozbou, které USA v současné době čelí, je nedostatek odpovědnosti a kontroly nad jaderným arzenálem bývalého Sovětského svazu. Po rozpadu centralizovaného řízení vojenského aparátu bývalého SSSR se rozpadla i centralizovaná kontrola, regulační a bezpečnostní normy. Schůzka ministrů obrany SNS, konaná v Moskvu v lednu 1993, se rozešla bez dohody v této klíčové otázce.

S vědomím této hrozby napsal dr. Henry Kissinger, že centrální kontrola jaderných zbraní v bývalém Sovětském svazu je vysoce žádoucí, skutečnost, kterou odpovědná místa v Moskvě velmi dobře chápou a považují ji za národní zájem, daný svým vlivem na národní soudržnost a pokračující operaci odstrašení. Na druhé straně dr. Kissinger varoval, že by toto spoléhání se na centralizovanou kontrolu nad strategickými jadernými zbraněmi nemělo být využito k povzbuzení ruské represe ve jménu zadržetí této země od její další fragmentace. Protože se většina jaderných zbraní nachází na teritoriu Ruska, je možnost jejich použití proti Západu velmi malá. Dr. Kissinger naléhá, aby na první místo nebyla položena

otázka kontroly nad sovětskými jadernými zbraněmi, ale fakt, že vojenská struktura v Moskvě, která kontroluje tyto zbraně, je subjektem odpovědným politickému vedení.²³

Celkové sovětské arzenály strategických jaderných zbraní byly odhadnuty na 11 tisíc bojových hlavic umístěných na mezikontinentálních balistických řízených střelách, na balistických řízených střelách odpalovaných z moře a na strategických bombardérech. Navíc se odhaduje, že počet taktických jaderných zbraní v sovětských arzenálech je přibližně 15 000 bojových hlavic umístěných na balistických střelách a střelách s plochou dráhou letu, na leteckých pumách a v dělostřelecké munici. Nejpronikavější hrozba spočívá však ve strategických mezikontinentálních balistických řízených střelách čítajících 1 398 jednotek vyzbrojených celkově 6 535 bojovými hlavicemi.

Politická nestabilita a roztržičnost Sovětského svazu nastolují legitimní otázku týkající se bezpečnosti sovětského jaderného arzenálu. Během několika dní srpnového převratu v roce 1991 byla jistá možnost, že se kontrola nad těmito systémy a odpovědnost za ně dostane do rukou neracionálně uvažující skupiny pučistů, trpících hlubokým stresem. Velitel strategických raketových sil generál J. P. Maximov však prozíravě nařídil vrátit mobilní střely SS-25 z jejich obvyklých pohotovostních tras zpět do zpevněných stanovišť a dal tak do Washingtonu signál, že tento arzenál je pod kontrolou.

Na zasedání branného výboru Senátu (předseda: senátor Sam Nunn) dne 22. ledna 1992 dosvědčil ředitel CIA Robert Gates, že nárůst pronikání zbraní hromadného ničení je v současnosti jedním z nejvážnějších globálních problémů. Předpokladem, vyplývajícím z několika minulých desetiletí, je přímá úměra mezi růstem počtu států vlastnících tyto zbraně a pravděpodobností jejich použití. Zatímco v současné době schopnost zasažení oslabujícího úderu proti USA mají pouze nástupnické státy bývalého Sovětského svazu a Čína, roste s pronikáním tohoto typu výzbroje do států, jako je Severní Korea nebo Irák, odůvodněné znepokojení v případech některých nejzranitelnějších a tradičně nestabilních světových regionů. V souvislosti s rozbitím bývalého Sovětského svazu vznikají však nové problémy pronikání, protože neexistuje žádná železná záruka, která by nasvědčovala spolehlivosti centralizované kontroly Moskvy nad (bývalým) sovětským arzenálem. Strašlivé ekonomické okolnosti v rámci SNS by mohly zapříčinit nežádoucí a nekontrolovaný prodej technologie jaderných zbraní nebo materiálů nejvyšší nabídky. Pan Gates shrnul své úvodní poznámky při jednání výboru do Senátu paradoxního vyhlášení: „... zatímco nepřítel ve formě klasické supervelmoci je pryč, zůstalo po něm mnoho potenciálně nebezpečných pozůstatostí“.²⁴

Ve scénáři moderní hrozby existují i jiné faktory a možnosti, které si zaslouží pozornost. Prvním z nich je „drancování mozků“ profesionálních pracovníků a vědců z oblasti výzkumu jaderných technologií a přidružených oborů z bývalého Sovětského svazu, kteří by mohli být ochotni prodat své expertizy nejvyšší nabídky za účelem osobního zisku. Odhaduje se, že v bývalém SSSR se zabývalo programy výzkumu jaderných zbraní okolo jednoho miliónu osob, avšak pouze asi tisíc z nich mělo skutečné expertizy potřebné k procesu sestavení štěpného zařízení. Většina z nich by ráda emigrovala na Západ, který je ale všechny nemůže přijmout. Ostatní se podíleli na sovětské spolupráci se zeměmi, jako je Libye, Sýrie, Irák a Severní Korea. Protože se životní podmínky v SNS zhoršují, může se v budoucnu projevit zájem některých těchto specialistů nebo fyziků přijmout nabídku k emigraci a předání informací výměnou za lukrativní životní úroveň.²⁵

Dalším znepokojujícím faktem je pronikání sovětských jaderných materiálů na světové černé trhy výměnou za tvrdou měnu. Velká poptávka po těchto typech materiálů, obtížnost při určení jejich autentičnosti i široká dostupnost malých množství plutonia (různé kvality) a obohaceného uranu nepochybně povedou k rychlému nárůstu neomezeného množství podlouhých operací. Státy jako např. Irán již zpracovávají takový materiál a nabízejí ho stejně jako přidružené technologie ke koupi. Výroba tritia v Rusku stále pokračuje, výroba vysoce obohaceného uranu skončila v roce 1989 a výroba plutonia bude ukončena v roce 2000. Odhaduje se, že ve skladištích štěpného materiálu bývalého Sovětského svazu se nachází 700–1 000 tun obohaceného uranu nebo plutonia. Tyto

materiály jsou zatím pod centrální kontrolou, ale systém této kontroly rychle eroduje stejně jako vládní podpora ministerstva atomové energie a průmyslu (MAPI). Ruská vláda a ostatní jaderné republiky nemají ve skutečnosti žádnou legislativní nebo řízenou kontrolu nad podniky zabývajícími se jadernou či přidruženou výrobou nebo exportem. Vojenské i civilní průmyslové podniky řízené MAPI jsou v podstatě samoregulační.

Iniciativy a možnosti kontroly zbrojení v SNS

Smlouva, podepsaná v Minsku v prosinci 1991, kodifikovala silnou centralizovanou kontrolu nad jadernými zbraněmi a tím postavila ruského prezidenta Jelcina do dominantní pozice v procesu uvolňování. Ruský ministr obrany slouží jako hlavní vojenský poradce prezidenta. Ruský prezident je pro dokončení systémů kontroly a rovnováhy zbrojení zavázán konzultovat zavedení strategických jaderných sil s prezidenty Kazachstánu, Běloruska a Ukrajiny. Tím nastala drobná změna v základním spouštěcím jaderném systému, který pan Jelcin zdědil po svém předchůdci. Členské státy SNS mimoto podepsaly 2. ledna 1992 Dohodu o strategických ozbrojených silách, v níž se zavazují „následovat mezinárodní smlouvy SSSR a provádět koordinovanou politiku v oblasti mezinárodní bezpečnosti, odzbrojení a kontroly zbrojení“.²⁶

Ve smyslu problémů souvisejících s předpokládaným přesunem jaderných bojových hlavic na teritorium Ruska měl pan Gates za to, že problém, jemuž bude třeba čelit, spočívá v nedostatečných skladovacích prostorech, kde by tyto zbraně měly být uloženy až do jejich zničení. Konsolidace těchto zbraní na půdě Ruska si bude vyžadovat vybudování nových zařízení a rozšíření a modernizaci stávajících.²⁷

Smlouva mezi členskými státy SNS o strategických ozbrojených silách z ledna 1992 odpovídá na otázky týkající se úmyslu různých republik udržovat centralizovanou kontrolu nad jejich příslušnými jadernými arzenály. Tyto republiky souhlasí s definicí strategických sil a s potřebou společného velení nad těmito silami pro účely jejich kontroly a zničení. Jedním z obtížnějších problémů v koordinovaném systému velení a řízení je to, že Kazachstán a Ukrajina do tohoto systému vysílají matoucí signály o svých úmyslech v souvislosti se svými jadernými zbraněmi. Zatímco tato smlouva hovoří o zničení a odstranění jaderných zbraní na teritoriu Ukrajiny a Běloruska, netýká se stejných otázek na kazašském teritoriu. Vybudování bona fide systémů centralizovaného velení a spuštění mezi republikami, které by umožňovaly vedoucím činitelům mimo Moskvu participovat na včasné provádění rozkazů, bude obtížné. Kooperace a koordinace mezi republikami musí být tedy sledována co nejtěsněji, protože dezintegrace vzájemných vztahů by přinesla škodlivý efekt na dodržování smlouvy.²⁸

Jedna ze současných největších potenciálních překážek v procesu START je nesmiřitelnost Ukrajiny ve vztahu k jadernému odzbrojení. Zatímco Ukrajina souhlasí s přesunem svých jaderných zbraní krátkého dosahu na území Ruska za účelem jejich demontáže, je mlčenlivá k podpisu Smlouvy o nešíření jaderných zbraní (NPT) jako nejaderná mocnost. Navíc ukrajinský prezident Kravčuk odpírá mimo 130 jednotek strategických zbraní, kterých se týká smlouva START, přesun přibližně 3 000 jaderných bojových hlavic do Ruska.²⁹

Důvody pro tuto mlčenlivost jsou podle Kyjeva tři. Jaderné zbraně slouží (v očích Ukrajiny) ke zvýšení prestiže, jako příspěvek pro získání většího podílu na ekonomické pomoci a uznání ze strany Spojených států a k odstrašení Ruska. Ve snaze o udržení nepřilíživé výrazné pozice Ukrajina nepodniká žádné kroky pro své zajištění a zlepšení své pozice v rámci SNS, ale naopak obrací své sousedy proti sobě. Největší hrozba pro Ukrajinu nepřichází však z Ruska, ale od separatismu vlastních etnických Rusů, což armáda o počtu 450 000 osob a jaderné arzenály nemohou vyřešit. Pro vyřešení dětských nemocí této mladé země by se panu Kravčukovi mělo dostat rady, aby se zaměřil na transformaci ekonomiky své země na systém volného trhu a zanechal kontrolu ukrajinského arzenálu Rusku, čímž by si nejspíš zajistil americkou pomoc.³⁰

Ideologická krize mezi dvěma dřívějšími supervelmocemi a klasická rivalita Východ-Západ v období minulých víc než 40 let skončila kolapsem Sovětského svazu. Přetrvává však světová jaderná krize jako vedlejší produkt protikladných vztahů a hlavních zbraní studené války. Tato krize je jako následek vzniku většího počtu účastníků jaderné hry v rámci SNS a globálního šíření zbraní hromadného ničení a s nimi spojených systémů-nosičů balistických řízených střel neustále prohlubována.

Prvořadými úkoly pro Spojené státy v mezinárodním politickém ovzduší v období po skončení studené války je za prvé poskytnout prostředky pro svou strategickou obranu a za druhé zavázat se k zastavení pronikání zbraní hromadného ničení a zvýšit úlohu odzbrojení. Oba tyto úkoly jsou navzájem závislé, protože většina spleťtých strategických obranných systémů je nevyužitelná, pokud neexistuje kontrola šíření jaderných zbraní.

¹ Viz Arms Control Association. Arms Control and National Security, Washington, D. C., 1989, s. 120.

² Viz tamtéž.

³ Viz tamtéž, s. 122.

⁴ Viz Colin S. Gray: Destination Unknown: From SALT to START. Strategic Review, jaro 1991, s. 32.

⁵ Viz Arms Control and Disarmament Agency. Arms Control and Disarmament Agreements: Texts and Histories of Negotiations, 1990, s. 128.

⁶ Viz tamtéž.

⁷ Viz tamtéž.

⁸ Viz Colin S. Gray: START II: Good Arms Control? Global Affairs, léto 1991, s. 53.

⁹ Viz The Joint Staff. The National Military Strategy of the 1990s. (draft edition). Washington, D. C., 21. 1. 1992, s. 9.

¹⁰ Viz Christopher Paine: So Little Time, So Many Weapons, So Much to Do. Bulletin of the Atomic Scientists, leden/únor 1992, s. 16.

¹¹ Viz The White House. National Security Strategy of the United States. Washington, D. C.: GPO, srpen 1991, s. 26-31.

¹² Viz tamtéž.

¹³ Viz The Joint Staff, cit. dílo, s. 5.

¹⁴ Viz tamtéž.

¹⁵ Viz tamtéž, s. 7.

¹⁶ Viz tamtéž.

¹⁷ Viz US ACDA. START. The Strategic Arms Reduction Treaty: US-Soviet Summit. Moscow, 30.-31. 7. 1991.

¹⁸ Larry D. Welch: US Strategic Forces After START. Global Affairs, léto 1991, s. 29.

¹⁹ Viz R. Jeffrey Smith: START Won't Stop Strategic Arms Output. The Washington Post, 30. 7. 1991, s. 10.

²⁰ Viz tamtéž.

²¹ Viz David C. Morrison: Back on Course. National Journal, 31. 8. 1991, s. 2074-2079.

²² Viz The Washington Post, 28. 9. 1991.

²³ Viz Henry Kissinger: Russian Minefield. The Washington Post, 17. 9. 1991, s. A19.

²⁴ LEGI-SLATE Report for the 102nd Congress. Hearing of the Senate Armed Services Committee. Subject: International Security Environment. Chaired by Sen. Sam Nunn, Robert Gates testimony, 22. 1. 1992, s. 13.

²⁵ Viz LEGI-SLATE Report for the 102nd Congress. Hearing of the Senate Governmental Affairs Committee. Subj.: Weapons Proliferation in the New World Order. Chaired by Sen. John Glenn; Robert Gates Testimony. Washington, D. C., 15. 1. 1992, s. 6.

²⁶ Nunn Committee Report, cit. dílo, s. 18.

²⁷ Viz tamtéž, s. 39.

²⁸ Viz Patricia Barwinczak (et al): The collapse of the Soviet Union and the Future of START. Dept of the Air Force Study. 23. 1. 1992, s. 4.

²⁹ Viz No to a Nuclear Ukraine. International Herald Tribune, 5. 5. 1992.

³⁰ Viz tamtéž.